

فصلنامه
فرهنگی - پژوهشی

فرهنگ زنگان

دوره جدید
شماره ۱۵ (پیاپی ۵۴)
پاییز و زمستان ۹۸

در این شماره می خوانیم:

خانقاه و مسکین خانه براق بابا(۶۵۵ - ۷۰۷ هـ)، در سلطانیه
میرزا علی خان خطیب‌لوی خمسه‌ای از روزنامه‌نگاران دوره قاجار
زنگان در جنگ جهانی اول و قحطی بزرگ
گذری بر تاریخچه‌ی اولین دبیرستان دولتی پسرانه‌ی زنگان(قسمت سوم)
معرفی ابریق برنجی موزه باستان‌شناسی شهر زنگان
آیین‌های عروسی "در زنگان، حومه و سلطانیه"
عمارت گنج آباد یادگاری از خانه‌های اربابی دوره قاجار در منطقه انگوران
نگاهی به سند قنات جعفرآباد سلطانیه
کمال‌الدین زنجانی(قسمت دوم)
زنگان‌رود
تازه‌های نشر

فصلنامه فرهنگی - پژوهشی

دوره جدید شماره ۱۵ (پیاپی ۵۴)

پاییز و زمستان ۱۳۹۸

اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان زنجان

فرهنگ زنجان

فصلنامه‌ی فرهنگی - پژوهشی

صاحب امتیاز: اداره‌ی کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان زنجان

مدیر مسؤول: فاطمه کرباسی

سرمدیر و ویراستار: هادی عباسی

مدیر اجرایی: ابراهیم قاسمی

امور فنی و اجرایی: کانون رسا

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

قیمت: ۵۵۰۰۰۰ ریال

اداره‌ی کل مطبوعات و خبرگزاری‌های داخلی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی براساس مجوز ۹۱/۳۴۴ مورخ ۹۱/۱۲/۱۸ با انتشار فصلنامه‌ی "فرهنگ و دین" از سوی اداره‌ی کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان زنجان موافقت نموده است. همچنین هیأت نظارت بر مطبوعات طی نامه‌ی شماره‌ی ۹۲/۳۲۲۹۷ مورخ ۹۲/۱۱/۱۶، با تغییر نام نشریه از "فرهنگ و دین" به "فرهنگ زنجان" موافقت کرده است.

نشانی دفتر فصلنامه:

زنجان، میدان استقلال، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان

کدپستی: ۴۵۱۷۸۴۳۳۴۴ - تلفن: ۲ - ۰۲۴-۳۳۵۴۸۰۰۱

Fasname.zanjan@gmail.com

قابل توجه نویسندگان و پژوهشگران گرامی

فصلنامه‌ی "فرهنگ زنگان" به عنوان نشریه‌ی فرهنگی و پژوهشی، در راستای دانش‌گستری و معرفت‌افزایی در حوزه‌ی فرهنگ و تاریخ، با درج و انتشار اندیشه‌ی اهل قلم و فضل، در مطالعات فرهنگ، هنر، تاریخ، نقد و رویدادهای مهم فرهنگی و هنری استان براساس معیارهای علمی و پژوهشی منتشر می‌شود.

مقالات پس از بررسی و تصویب در هیأت تحریریه و ویرایش‌های لازم، با رعایت تذکرات و نکات ذیل قابل چاپ خواهند بود:

۱. موضوع مقالات با عنوان فصلنامه متناسب باشد.
۲. مقاله، حاصل کار و پژوهش نویسنده و واجد ویژگی دانش‌افزایی باشد.
۳. معیارها و ضوابط پژوهشی در روش و نظر رعایت شده باشند.
۴. اثر ارسالی در نشریه‌ای چاپ نشده باشد.
۵. متن نوشته براساس قواعد نگارش و شیوه‌ی صحیح زبان فارسی تهیه شده باشد.
۶. مقاله باید دارای:
الف-عنوان کامل، دقیق و رسا باشد.
ب-چکیده حداقل ۱۵۰ و حداکثر ۳۰۰ کلمه‌ای، با ذکر اهداف، روش‌ها، نتایج اصلی و تفسیر نتایج باشد.
ج-واژه‌های کلیدی بین سه تا پنج کلمه باشد.
د-مقدمه دارای بیان زمینه‌ی پژوهش، مرور مختصر پیشینه و بیان پرسش اصلی و پژوهش باشد.

- ه- بیان مسأله، شامل توضیح مفاهیم اصلی موضوع، با پرسش و تحقیق، روش اجرای کار، بیان اهداف، اهمیت و تازگی موضوع و حوزه‌ی کاربرد آن باشد.
 - و- نتیجه‌گیری، بایادآوری عصاره‌ی یافته‌ها باشد.
 - ز- فهرست منابع با ذکر نام کامل نویسنده، عنوان کتاب، نام کامل مترجم، نام کامل مصحح، سال انتشار، محل نشر، نوبت چاپ و تاریخ نشر باشد.
 ۷. چاپ مقالات و تقدم و تأخر در آن بستگی به نظر هیأت تحریریه دارد.
 ۸. مسؤولیت صحت مطالب مندرج و پاسخگویی به نقد و اشکالات آن‌ها در هر مقاله به عهده‌ی نویسنده است.
 ۹. مقاله‌های مستخرج از پایان‌نامه‌ها، باید با نامه‌ی تأیید استاد راهنما همراه باشد.
 ۱۰. مقاله باید در محیط word تایپ و همراه با لوح فشرده (سی دی) و یک نسخه‌ی چاپی به دفتر فصلنامه ارسال شود.
 ۱۱. شایسته است مقاله حداکثر در ۲۵ صفحه‌ی A۴ و در هر صفحه ۲۴ سطر باشد و فاصله‌ی سطرها و حاشیه‌ی صفحه بیش از دو سانتی‌متر نباشد.
 ۱۲. مقالات دریافتی بازگردانده نمی‌شود.
 ۱۳. فصلنامه در ویرایش مطالب آزاد است.
 ۱۴. نشریه از نقد علمی مقالات و پژوهش‌ها استقبال می‌کند.
 ۱۵. آرا و عقاید نویسندگان لزوماً نظر فصلنامه نیست.
 ۱۶. مشخصات، نشانی و رتبه‌ی علمی نویسندگان در آخر مقالات ذکر شود.
- (مشخصات شناسنامه‌ای، رتبه‌ی علمی، میزان تحصیلات، رشته‌ی مربوطه، شغل، نشانی کامل پستی، پست الکترونیک، شماره‌ی تماس و دور/نگار نویسنده)

فهرست مطالب

- ۷ یادداشت مدیر مسؤؤل.....
- ۱۱ خانقاه و مسکین خانه براق بابا(۶۵۵- ۷۰۷ هـ)، در سلطانیه
مهدی افضلی / ابوالفضل افضلی
- ۳۳ میرزا علی خان خطیب‌لوی خمسه‌ای از روزنامه‌نگاران دوره قاجار.....
بهمن خطیبی
- ۴۷ زنجان در جنگ جهانی اول و قحطی بزرگ.....
ذبیح الله شاه‌محمدی
- ۶۷ گذری بر تاریخچه‌ی اولین دبیرستان دولتی پسرانه‌ی زنجان (قسمت سوم).....
فرج ا... داودی / عبدالعزیز قائمی
- ۱۲۱ معرفی ابریق برنجی موزه باستان‌شناسی شهر زنجان.....
علی نوراللهی
- ۱۳۹ آیین‌های عروسی "در زنگان، حومه و سلطانیه".....
محمد ملکی
- ۱۵۵ عمارت گنج‌آباد یادگاری از خانه‌های اربابی دوره قاجار در منطقه انگوران.....
ابوالفضل عالی
- ۱۶۹ نگاهی به سند قنات جعفرآباد سلطانیه.....
سارا علی‌لو
- ۱۸۵ زنجان رود.....
سید حمید صدیقیان

- ۲۰۱ تازه‌های نشر
ابراهیم قاسمی
- ۲۲۱ کمال‌الدین زنجانی (قسمت دوم)
حسن حسینعلی
- ۲۸۷ چکیده‌ی مقالات فصلنامه شماره ۵۴ به انگلیسی

یادداشت مدیر مسؤول

باسمه تعالی

دغدغهی توسعه و پیشرفت از امور مهم و سرنوشت‌سازی است که در هر جامعه‌ای مورد بحث قرار می‌گیرد. هر توسعه‌ای مستلزم پذیرش تغییرات است و این مساله جز با تغییرات عمیق در ساختارهای فرهنگی و اجتماعی، محقق نخواهد شد. بعد فرهنگی توسعه تنها یکی از اجزای توسعه نیست، بلکه عامل اساسی و نیروی پیونددهنده‌ی سایر اجزاست. توسعه‌ای که نتواند حیات فرهنگی را تشخیص داده و از آن بهره‌مند شود یا از نظام‌های ارزشی، سنت‌ها، باورها و... چشم‌پوشی کند، موفق نخواهد بود. در حقیقت توسعه‌ای که بعد فرهنگی را نادیده بگیرد، متکی بر الگوهای بیگانه شده، خلاقیت فرهنگ بومی را سرکوب کرده و ظرفیت جامعه را برای مقابله با فرهنگ و الگوهای ناخواسته‌ی خارجی و وارداتی سست می‌کند که این مساله موجب بی‌قاعدگی فرهنگی می‌شود. علاوه بر این، توسعه فرهنگی فرآیندی است که نمی‌تواند از خارج کسب شود یا همچون هدیه‌ای توسط دیگران اهدا شود، بلکه باید از درون هر جامعه و با اتکاء به داشته‌های آن و در نظر گرفتن میراث تاریخی اعم از مادی و معنوی تولید شود. بنابراین، فرآیند توسعه فرهنگی محصول ساز و کارهای تاریخی، سیاسی، اجتماعی، خانوادگی و غیره است که به تدریج شکل می‌گیرد و به تدریج هم تغییر می‌یابد و یا از بین می‌رود. از این منظر، بدیهی است این امر جز با ضبط و ثبت، تجزیه و تحلیل، تعمق و پژوهش و یادآوری مستمر روندهای فرهنگی حاکم بر مناسبات اجتماعی در گذشته امکان‌پذیر نیست. یکی از روش‌های مؤثر و کارآمد برای نیل به این هدف، ایجاد بسترهای لازم برای فعالیت‌های پژوهشی محققان حوزه‌ی تاریخ و فرهنگ و امکان انتشار نتایج تحقیقات است. فصلنامه‌ی فرهنگ زنجان به عنوان تنها نشریه‌ی تخصصی استان زنجان در حوزه‌ی تاریخ و فرهنگ، چند سالی است با حمایت‌ها و مشارکت‌های دلسوزانه‌ی اندیشمندان

و محققان، تلاش دارد آینه‌ای از گذشته پیش روی نسل‌های امروزی قرار داده و بر زوایای تاریک تاریخ و فرهنگ این دیار نور بتابد. اینک با انتشار شماره ۵۴ این فصلنامه، ضمن تقدیر از تمام دست‌اندرکاران و دغدغه‌مندان فرهنگی که با ارائه‌ی مقاله‌ها و مطالعات خود، بر غنای این نشریه افزوده‌اند، امیدواریم این گام کوچک اداری کل فرهنگ و ارشاد اسلامی در راستای توسعه‌ی فرهنگی استان مورد توجه و عنایت مخاطبان قرار گیرد.

در اولین مقاله‌ی این شماره، مهدی و ابوالفضل افضلی در مقاله‌ای با عنوان **”خانقاه و مسکین خانیه براق بابا در سلطانیه“** به یکی از مجموعه بناهای به جا مانده از شهر باستانی سلطانیه شامل **”مقبره‌ی شیخ براق“** یا **”چلبی اوغلو“** پرداخته‌اند. در کنار این بنای آرامگاهی، خانقاهی مربوط به همین دوره وجود دارد. براق بابا (۶۵۵-۷۰۷ هـ)، صوفی مشهور عصر ایلخانان می‌باشد که برای تبلیغ طریقت بکتاشیه از آناتولی به سلطانیه آمد و بعد از کشته شدنش، به یادبود وی و با حمایت اولجایتو خانقاهی توسط مریدانش در این شهر برپا گردید.

در مقاله‌ی دوم بهمن خطیبی نگاهی دارد به زندگی و فعالیت های **”میرزا علی خان خطیبی (خطیب لو) خمسه‌ای از روزنامه نگاران دوره قاجار“** که از اهالی قلم و اصحاب مطبوعات و روزنامه‌نگاران برجسته در دوران حساس مشروطه و اواخر دوره‌ی قاجار بود و در بسیاری از نشریات تهران سمت سردبیری و مدیریت داخلی داشت. وی همچنین سردبیر و یکی از بنیانگذاران نشریه‌ی پروین خمسه نخستین نشریه‌ی محلی زنجان است. مقاله‌ی سوم با عنوان **”زنجان در جنگ جهانی اول و قحطی بزرگ“** از ذبیح اله شاه‌محمدی به اوضاع سیاسی و اجتماعی کشورمان در سال‌های جنگ جهانی اول می‌پردازد و تمرکز آن بر بیان اتفاقات و حوادث و رویدادهای آن دوره در منطقه زنجان می‌باشد.

جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸ م) پایه‌های استقلال و وحدت جامعه‌ی ایران را متزلزل ساخت و چنگال خونین خویش را آن چنان در گلوی ایرانیان فشرد که قحطی و آنفولانزا و وبا، بسیاری از مردم را در کام بیماری و هلاکت گرفتار کرد. تقارن زمانی قحطی کشورمان با سال‌های جنگ جهانی اول حادثه‌ی دردناکی بود که محققان و مورخان در منابع متعدد به آن پرداخته و کتاب‌ها و مجموعه‌های مستند از اثرپذیری آن از جنگ جهانی اول تالیف و منتشر کرده‌اند.

مقاله‌ی چهارم با عنوان **”گذری بر تاریخچه‌ی اولین دبیرستان دولتی پسرانه زنجان“** را فرج‌اله داودی و عبدالعزیز قائمی به صورت مشترک به نگارش درآورده‌اند. این مقاله

شامل شرح فشرده‌ای از تاریخچه شکل‌گیری مدارس نوین در زنجان و حوادث برجسته و تاثیرگذار در تاسیس اولین دبیرستان دولتی پسرانه زنجان به نام "پهلوی" (شریعتی امروز) است. قسمت سوم این نوشتار را در این شماره مطالعه خواهید کرد.

علی نوراللهی نیز در مقاله‌ی پنجم به **"معرفی ابریق برنجی موزه باستان‌شناسی شهر زنجان"** پرداخته است. این ابریق برنجی که امروزه در موزه مردان نمکی زنجان به نمایش عموم گذاشته شده یکی از مجموعه اشیای با ارزشی بوده که از قاچاقچیان کشف و ضبط شده و با عنوان "کشف ظرف ۱۰۰۰ ساله" اطلاع‌رسانی گردیده است.

این ابریق از جنس آلیاژ برنج می‌باشد و با توجه به اشکال و تزئینات پرکار روی آن به نظر می‌رسد که کاربرد مذهبی و آئینی داشته است. این ابریق را می‌توان در نوع خود یکی شاهکارهای فلزگری در سده‌های پنجم و ششم هجری محسوب کرد.

محمد ملکی در مقاله‌ی ششم این فصلنامه با عنوان **"آیین‌های عروسی در زنگان، حومه و سلطانیه در گذشته‌ی نه چندان دور"**، رسوم و آداب متداول آیین‌های عروسی در گذشته‌ی شهر زنجان را بررسی و فهرست کرده و با توصیف مراحل مختلف مراسم ازدواج، وجوه اشتراک و افتراق هر مرحله‌ای از آیین‌ها با آداب و رسوم روستاهای اطراف و شهر سلطانیه را روایت می‌کند و معتقد است این آیین‌ها با کمترین اختلافی در کل مناطق استان رایج بوده است.

ابوالفضل عالی در مقاله‌ی هفتم با عنوان **"عمارت گنج آباد، یادگاری از خانه‌های اربابی دوره‌ی قاجار در منطقه انگوران"** به ساختمان‌هایی بزرگ و متفاوت با دیگر بناها در روستاها که به خانه‌های اربابی معروف هستند پرداخته است. این بناها عموماً به مالکان و زمین‌داران و نمایندگان هیات حاکمه که در تاریخ دوره‌ی اسلامی ایران به ارباب یا خان معروف بودند، تعلق داشته است. خانه‌های اربابی در واقع محل زندگی خوانین و خانواده‌های آنها و در مواقعی محل رسیدگی به امور روستا بوده است. امروزه تعداد اندکی از خانه‌های اربابی سالم باقی مانده‌اند. خانه‌ی اربابی گنج آباد یکی از عمارت‌های اربابی روستایی بسیار مهم و ارزشمند دوره‌ی قاجار است که به صورت مخروبه در روستایی به همان نام در منطقه‌ی انگوران قرار گرفته است. علاوه بر ساختار معماری سنتی و نقشه‌ی شگفت‌انگیز بنا، تزئینات متنوع به کار رفته در بخش‌های مختلف، این عمارت را در زمره‌ی یکی از ارزشمندترین ساختمان‌های تاریخی روستایی قرار داده است. سارا علی‌لو نیز در مقاله‌ی هشتم با عنوان **"نگاهی به سند قنات جعفرآباد سلطانیه"**

به سند وقفی قنات جعفرآباد سلطانیه که بیان‌کننده‌ی وضعیت اراضی و آب‌کشاورزی در اواخر دوره‌ی قاجار است پرداخته و به این بهانه‌ی نگاهی دارد به مفهوم و کاربرد وقف که یکی از راه‌های تبدیل مالکیت خصوصی به مالکیت عمومی است. وی معتقد است با توجه به ماهیت وقف، حکومت‌ها نمی‌توانستند در امور اموال منقول و غیرمنقول وقفی دخالت کنند و گسترش وقف، علاوه بر مسائل مذهبی و اعتقادی، بازتابی از وضعیت نابسامان جامعه بوده که دولت‌مردان و کارگزاران آن با هر بهانه‌ای درصدد ضبط اموال خرده‌مالکان و تبدیل آنها به اموال خالصه بودند. مقاله‌ی نهم با عنوان **”زنجان رود“** به قلم سید حمید صدیقیان نگاهی دارد به وضعیت **”زنجان رود“**. دغدغه‌ی این نوشته، تمرکز بر آلودگی **”زنجان چایی“** (زنجان رود) و تلاش برای یافتن راه حلی برای نجات آن است. نویسنده که از عملکرد غیرمسئولانه‌ی همشهریان و مسؤولین شهر در حفظ و حراست زنجان‌رود، ناخرسند است، در یک سفر خیالی به گذشته‌ها می‌رود، روزهایی که رود زیبای شهرشان سرحال و جوان و شاداب بود. او می‌کوشد تا با بهم دوختن تکه پاره‌هایی از قصه‌ی رود، شاید بتواند انگیزه‌ای در مسؤولان و همشهریان‌ش بوجود آورد تا در یک اقدام مسؤولانه به نجات این حیات‌بخش جاری زیبا برخیزند.

در بخش پایانی این فصلنامه **تازه‌های حوزه‌ی کتاب و نشر** در استان جهت اطلاع خوانندگان فرهنگ دوست منتشر شده است.

ضمیمه‌ی این شماره نیز بخش دوم نوشته‌ی تحقیقی حسن حسینی‌علی درباره‌ی **(کمال‌الدین زنجانی شاعر قرن هفتم و هشتم هجری)** است. پس از آشنایی با شرح حال و آثار **”کمال‌الدین زنجانی“** در شماره‌ی قبلی فصلنامه، در این شماره متون منابع و مآخذ در خصوص وی تقدیم خوانندگان می‌شود که شامل دو بخش است: گزارش‌های منابع از اواخر دوره‌ی حیات شاعر تا قرن سیزدهم که به ترتیب تاریخ تألیف آثار مرتب شده است و گزارش محققین معاصر که البته بخشی از آنها یعنی گزارش سی اثر آورده شده که شامل آثار پژوهشی به صورت کتاب یا مقاله است و همراه معرفی اثر و بررسی و نقد نگارنده و مشخصات کتابشناسی هر اثر می‌باشد.

فاطمه کرباسی

مدیرمسئول